

МАМАТҚУЛ ҲАЗРАТҚУЛОВ

ОҚҚУШ

Ҳикоялар

Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
Тошкент—1979

Уз
Қ 18

© Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979 й.

ҚОР ЕҒМОҚДА

Қор еғмоқда.

Биринчи қор.

Пахса девордан қилинган мўъжазгина уйда йигирма ёшлардаги бир жувон инграб ётипти. У оғриқнинг зўридан ўзини қўярга жой тополмайди: гоҳ у ёнбошига ағдарилади, гоҳ бу ёнбошига. Озғин, рангсиз юзини қора тер қоплаган.

Эри атрофида парвона. Қотмадан келган бу йигит нима қилишини билмайди. Хотинининг терини артиб, ўзича унга далда берган бўлди. Токча ёнига борди. Жувон қаттиқ додлади. Йигит токчадан олмоқчи бўлган нарчасини ҳам эсидан чиқариб, хотинининг ёнига келиб ўтирди. Гўё ёнида ўтирса, унинг оғриғи босиладигандек. Унинг пешонасига кафтини босди.

— Иссиғинг ҳам борга ўхшайди, хотин, — деди унга жавдираб.—Бир пиёла иссиқ чой ичсанг қандай бўларкин?

Жувон йўқ, деган мазмунда бошини ирғади. Йигит ўрнидан турди. Лекин нимага турганини ўзи ҳам билмай, қайта ўтирди.

— Тўлғоқниям вақти-соати бўлмас эканда. Кечасиям тутадими? Кундузи бўлса ҳам майлийди, биронта кампирни чақириб келардим. Шу пайтда бировнинг эшигини тақиллатиб бориш ҳам...

Йигитнинг гапи чала қолди. Хотини ўзини тутолмай бақриб юборди:

— Вой, ўламан, вой художон,—у икки қўли билан қоринни маҳкам чангаллаб олган.
— Вой-й-й... иҳм-м-м.

Йигит шарт ўрнидан туриб қозикдан чопонини олди, қулоқчинини бостириб кийди. Этигини оёғига илди-ю, кинначи кампириникига жўнади...

Ярим соатлардан кейин кинначи кампирини бошлаб келди. Кампир жувоннинг аҳволига қараб, йигитга бобиллаб берди:

— Бечорани соб қипсан-ку! Қанақа эркаксан ўзи. Вахлироқ борсанг бутнинг йиртилармиди! Танаси бошқа дард билмас, дегани шу-да!

Йигит кампирнинг таъналаридан гангиб қолди. Аммо бир нарсага ишончи комил, яъни кампир бу гапларни унинг хотинига азбаройи ачинганидан айтяпти. Шу сабаб унинг қарғишлари йигитга оғир ботмади. Фақат гапини тезроқ тугатиб, тўлғаниб ётган хотинига бирон-бир мадад беришини истарди. Бунга сари кампир баттар жаврарди:

— Бўл тез-тез, нима қилиб турибсан сўп-пайиб! Туз борми, нон, пичоқ, совун, ун келтир.—Йигитга шундай буйруқ берди-да, ўзи тахмондан ёстиқ олиб, жувоннинг бошини баланд қилиб қўйди. Йигит кампир айтган нарсаларни ҳозир қилди.

— Энди нариги уйга чиқ. Бу ерда ўралашма, уят бўлади. Керак бўлсанг ўзим чақираман. Ҳа, менга қара, милтигинг бор, а? Ҳовлига чиққин-да, осмонга қараб бир ўқ узиб юбор.

Йигит милтиқни ўқлаб ҳовлига чиқди.

Қор ҳамон ёғарди. Аммо боя юзни ачишти-
раётган изғирин тинганди. Ҳамма ёқ оппоқ
чойшабга ўралган. Ҳаво тоза, бутун қишлоқ
сукунат қўйида. Қор ёққаниданми, итлар
ҳам инига кириб кетган, акилламасди. Ўйигит
чуқур хўрсинди, ўпкасини тўлдириб нафас
олди. Сўнгра ўзича аллақайси дуони пичир-
лаб ўқиди. Милтиқ нилни осмонга тўғрилаб,
тепкини босди. Сукунат қаърини йиртиб мил-
тиқ овози гумбирлади. Жуда кучли гумбир-
лади. Ўйигитнинг бу милтиқни олганига уч
йил бўлган эди. Шундан буён бир неча бор
отган, аммо унинг бу қадар қаттиқ овоз
билан отилишини билмаган экан. Ёки чор-
атроф жим-жит бўлгани учун шундай ваҳима-
ли эшитилдимикин? Милтиқ овози биринчи
галда итларни безовта қилди. Кетма-кет во-
виллаган итларнинг товуши узоқ вақтгача
тинмади.

Ўйигит калиши билан қорни ғарч-ғурч бо-
сиб остонага яқинлашди. Ичкаридан кампир-
нинг: «Худодан айланай, эгамга шукур, қа-
ни-қани, вой айланай, ҳўкизбоқар-ку», деган
овози эшитилди. Кампирнинг товуши бояғи-
дай дағал, қўпол эмас, аксинча, жуда майин,
ғоят ёқимли эшитилди. Кампирнинг овозини
ундан ҳам ёқимлироқ бир товуш босиб кетди.
Бу чақалоқ «инга»си эди.

Қор ёғмоқда.

Биринчи қор.

Эр-хотин ўғлининг қилиқларига маҳлиё.
Иккаласининг ҳам хаёлида фақат шу бола,
унинг иқболи ҳукмрон.

Жувон ўғлини қўлидан ушлаб турғиз-
ди.

Уни тикка ҳолда қолдириб, ўзи уч-тўрт қадам

орқага тисарилди. Сўнгра болани ўзига томон чорлади:

— Кел... Олимжон, кел...

Бола маст кишидек зўр-базўр қадам ташлади. Бу унинг илк қадами. Эр-хотин сеvingанидан бир-бирига узоқ тикилиб қолди.

Бугун биринчи қадамини босган бола — ундан бир йил олдин туғилган ўша чақалоқ...

Қор ёғмоқда.

— Тур, Олимжон, тура қол. Кеч қола-миз.

Олимжон эринибгина кўзини ишқалади. Ҳозир унинг тўйиб-тўйиб ухлагиси келарди. Лекин начора, кеча ўзи айтган отасига, бо-зорга бораман, деб.

— Турдингми, болам, манави қаймоққа нон ботириб еб олгин. Йўлда очқаб қоласан бўмаса.

Олимжон ҳовлиларидан оқадиган ариққа бориб юз-қўлини ювди. Сув шишадай тиниқ, қордай совуқ эди. Куз суви ўзи шунақа бўлади. Бир ҳовучини олиб юзингга сепдингми, та-мом, бутун уйқунгни қочириб юборади. Одам қушдай енгил тортади.

Бола қаймоққа энди икки-уч бурда нон ботирган эди, сайисхонадаги қопларни эшакка ортаётган отаси чақириб қолди.

— Қани, ўғлим, кела қол.

Ота-бола сомон тиқилган тўртта қопни эшакларга юклади. Улар йўлга тушдилар. Олимжон кулранг эшакка минган, отаси пиёда.

Тун пардаси ҳали тарқалмаган. Қоп-қоронғи. Куз шабадаси этни жунжиктиради. Осмонда бир ҳокандоз чўғ сочилгандай

юлдузлар чарақлаб ётипти. Эшакнинг бир маромда йўрғалаб юришидан Олимжон завқланар, катталардай бозорга бораётганидан ичида севинарди.

Аmmo узoқ йўл, унинг устига икки қoл oрасида худди ариққа тушиб олгандай ўтиравериш болани зериктирди; унинг oёқлари увишиб қолди.

—Пиёда юрай бирпас.

—Чарчайсан, ўғлим, йўл нотекис, қоронги. Oёгинг оғриган бўлса, бир томонингга сал ёнибошлаб ол.

— Апави юлдузининг оти нима?

— Хўлкар.

— Унисси-чи?

— Тарози.

— Ие, юлдузниям тарозиси бўладими?

—Бўлмасам-чи, ҳамма жойда тошу тарози бор. Беўлчов дунё йўқ.

Олимжон отасининг гапига тушунмади, лекин қайта сўрамади ҳам. Ҳозир унга ҳеч қанақа гап ёқмасди. Фақат тезроқ бозорга етса-ю, эшакдан тушса бўлди. Ҳаммадан ҳам уни қизиқтирган нарса бозорни томоша қилиш. Ҳали бозорни сира кўрмаган-да. Қайтиб борганда жўраларига бир мақтансин...

Ниҳоят, бозорга етиб келишди. Бозор дегани қизиқ бўларкан. Ҳали кун чиқмагану, ҳамма шу ерда. Отасининг каллаи саҳарлаб уйғотгани бекорга эмас экан-да. Нега шунақа қилишаркин? Олимжон буни отасидан сўрамоқчи бўлди-ю, яна индамади. Унга нима, қачон келишса келишар.

Сомон бозорга келиб, қопларни эшакдан туширишди.

—Сен шу ерда ўтириб тур, ўғлим. Мен

эшакларни саройга қўйиб келади. —Отаси тикка қилиб қўйилган қопларнинг олдида ёнбошлаб ётган мўйловдор кишига нимадир деди-да, эшакнинг бирини миниб, иккинчисини етаклаб кетди. Олимжон атрофга разм солди. Одамлар ҳар ер-ҳар ерда тўртта-бешта бўлишиб суҳбатлашарди. Биров афсуслангандек калласини чайқайди, бошқаси хахлаб кулади. Нима гап эканлигига Олимжоннинг фаҳми етмади.

Улар чошгоҳгача ўтиришди, аммо сомонни сотишолмади. Бир-икки киши шунчаки кўриб кетди-ю, лекин баҳосиниям сўрамади. Отаси хуноб бўлди.

—Жуда бемаврид кепмиз-да, ўғлим.

— Нимага? — ҳайрон бўлди Олимжон.

— Бозорни кўрмайсанми, сомонга харидор йўқ. Унинг устига ҳавони қара, ҳали қор ёғмасайди...

Пешинга бориб сомонга бир чол харидор бўлди. Оппоқ соқолли, лекин кўрнини ва ҳаракатларидан бардам бўлган бу чол отасининг қўлини маҳкам сиқиб олиб, силкиларди:

—Бор барака денг. Кечки бозор-да.

—Отаси индамайди. Чол баттар силкилайди.

—Қани, бўлдими? Ҳадемай ёмғирми-қорми ёғиб берса — бундан ҳам қоласиз. Бўлдими?

— Боринг, барака топинг, — деди Олимжоннинг отаси.

Чол сомон ҳақини санади-да, отаси билан пулни ушлаб кўришиб қўйди. Олимжон бунга ҳайрон қолди.

—Арзон кетди,—деди отаси Олимжонга,—сув текни-а. Майли, бўлар иш бўлди. Қани юр, кетдик.

Ота-бола бозордан у-бу нарса харид қилишди-ю, эшакларни миниб йўлга тушишди. Бу пайтда вақт пешиндан оған, битта-битта қор учқунларди. Улар эшакка хала босиб, жадал боришарди. Отаси ўғлига деди:

— Эшитдингми, ўғлим?

— Нимани?

— Инқилоб бўпти.

— Инқилоб нима?

— Оқ пошшо қулапти. Ленин подшо бўпти. Шунинг учун бозорда олағовур. Инқилоб бизга ўхшаган камбағалларнинг бахти. Сомон сотиб олувчи бойларнинг эса пайтавасига қурт тушди. Кўрдингми, нимага сомоннинг бозори касод.

Ота ҳам, бола ҳам бошқа гапирмади. Олимжоннинг хаёлидан инқилоб, Ленин деган сўзлар кетмасди.

— Бу йил қорнинг эрта тушиши бежиз эмаскан. Қани, ҳайда, тезроқ етиб олайлик уйга. Бўлмаса қорбўронда қолишимиз ҳеч гапмас.

Қор ёғмоқда...

Анҳор лабидаги каттакон тўнкада икки ёш ўтирипти. Йигитнинг устида оддийгина плаш, қиз эса пальтода. Ҳаво илиқ. Уларнинг нигоҳи сокин оқаётган анҳорда. Қиз астагина йигитнинг елкасига бошини қўйди. Узоқ-узоқларга термилди.

— Қаранг, қор ёғяпти, — деди қиз бошини кўтармай. — Кетмаймизми?

— Шошманг, бирпас ўтирайлик. Мен қор ёғишини яхши кўраман. Айниқса, биринчи қорни. Ҳа, айтгандай, сизга бир янгилик айттайми?

— Қани, эштайлик-чи.

— Кеча отамдан хат олдим. Қишлоғимизда колхоз тузилпти. Номини Охунбобоев қўйишипти. Энг қизиги, менинг отам колхозга раис бўптилар.

— Ростданми? Муборак бўлсин! Энди сиз билан гаплашиш ҳам қийин бўлар. — Қизинг қоп-қора кўзларида ажиб бир қувноқлик акс этди. У йигитга меҳр билан юзланди.—Менга қаранг, ҳали сиз «биринчи қорни яхши кўраман», дедингиз-а? Бирор сабаби борми?

— Сабаби — мен биринчи қор ёғаётганда туғилган эканман. Отам айтиб берганлар.

— Ундай бўлса бугун туғилган кунингиз экан-да?

— Шартли равишда.

—Бўлмаса табриклайман,—қиз шундай деди-ю, йигитнинг кўзларига тикилди. Йигит эса қизни ўзига тортди, уни бағрига босди.

Бугун муҳаббатнинг илк бўсасидан баҳраманд бўлган, унинг тасвирлаб бўлмас лаззатидан маст бўлган йигит ўша бизга таниш Олимжон...

Қор ёғмоқда...

Вокзал перрони одамлар билан гавжум. Биров у ёққа шошилади, биров бу ёққа. Ҳамманинг юзига асабийлик, оғир ғусса кўланка ташлаган. Хотинларнинг, болаларнинг йиғиси юракларни эзиб юборади. Вокзал азахонага айланган. Ҳув нарида бир кампир уввос солиб йиғлайди:

—Акангдан айрилганим етмасмиди, болам? Сени қандай қилиб жўнатаман!—Кампир кафтларини дуога очгандек осмонга қараб илтижо қилади.—Э худо, бу нима кўргилик, она ўз ўғлини ўзи ажалга юборса-я.

Ахир шу немис деган офатни қаердан келтирдинг, худойим!—Кампирнинг ёнида турган тик бўйли—ўн саккиз ёшлардаги озғин йигит унга далда бермоқчи бўлади:

—Қўйинг, ойи, бўлди. Кўпга келган тўй-да, нима қиламиз.

Буларга қараб туриб Олимжоннинг ҳам эти зирқираб кетди. Хотинига қаради. Унинг кўнглини бузмаслик учун зўрма-зўраки жилмайди. Аммо хотинининг кўнглига қил ҳам сиғмасди.

—Яхшиям ойимни уйда қолдириб келдик. Бўлмаса бу ердаги аҳволни кўриб, дадам эсларига тушиб, тоза йиғлардилар,—деди Олимжон.

—Ҳалиям шунча йиғладилар.

Қўлига қизил латта боғлаган ёшгина солдат буйруқ берди:

—Қани, ҳамма вагонга! Кузатувчилар, орқага, хайрлашинг.

Олимжонни хотини маҳкам қучоқлаб олди, қўйиб юборгиси келмасди. У дод солиб йиғлаб юборди.

—Бўлди, йиғлама. Мени хафа бўлмасин, ой бориб, омон келсин десанг, йиғлама.

Хотини ўзини тутишга уринди, бироқ бу осон эмасди. У пиқ-пиқ йиғлаб деди:

—Худоё худовандо душманнинг номи ўчсин!

—Мендан хавотир олма. Мен ҳам ўзим учун, ҳам отам учун жанг қиламан. Сен ўзингга қара, ойимни хафа қилма, менинг йўқлигимни билдирма.—Олимжон шундай деб, югуриб вагон танбурига чиқди. Хотини унинг орқасидан уч-тўрт қадам юрди. Лекин қўлига қизил боғлаган солдат уни тўхтатди: «Қайтинг орқага».

Паровоз узоқ, жуда қаттиқ, худди додлаб йиғлагандек чинқирди. Эшитилар-эшитилмас овоз чиқариб, эшелон қимирлади. Унинг филдираклари гўё олдинга босишни истамасди. Ҳамма у билан бирга юра бошлади. Кузатувчилар ёшли кўзларини тобора тезлигини ошириб бораётган вагонлардан узолмасдилар. Сонсиз қўллар ҳавода силкинади. Эшелон кўздан ғойиб бўлди. Хайрлашаётган қўллар бир нафас ҳавода муаллақ қолди. Ҳамма эшелон ортидан қандайдир умид, соғинч, айни пайтда ғурур билан қараб, оғир тин олди. Сўнгра ҳар ким ўз йўлига кетди.

Олимжоннинг хотини оғир-вазмин қадам ташлаб боряпти. Хаёлида турли фикрлар кезади. Ҳозир фақат оёқларигина уни тўғри йўлдан олиб кетмоқда. Унинг сўлфин юзига қор учқуни қўнди. Жуда совуқ эди бу қор. У хаёлини йиғиштириб олди. Осмонга қаради. Ҳа, қор ёғарди. Ортига ўгирилди. Аммо поезддан ном-нишон кўринмасди. У эрини туғилган кун билан табрикламоқчи эди.

Дарвоқе: ўша анҳор бўйидаги суҳбатдан кейин ҳар йил биринчи қор ёққан кун Олимжоннинг туғилган кун нишонланарди. У қадамини тезлатди. Олимжоннинг туғилган кун билан табриклаш учун қайнонасининг олдинга шошилди. Унинг юришига жўр бўлгандек, қор ёғиши ҳам тобора кучайди.

Қор ёғмоқда.

Олимжоннинг опаси бомдод намозини ўқиди-ю, ошхонага бориб самоварга ўт ташлади. «Келиним бечора совуқ кунда оч-наҳор кетмасин ишга. Бир пиёлагина бўлса ҳам иссиқ чой ичиб, нонушта қилиб олса юрагига

дармон бўлади», — хаёлидан кечирди кампир. Сўнгра чой қайнагунча эрмак бўлади, деб ҳовлини супура бошлади. Кечаси шамол туриб, дарахтларнинг яккам-дуккам барглари ер билан битта қилиб ташлапти. «Ҳавонинг авзойи ёмон, қор-пор ёғиб қолмай барглари супуриб олай». Ҳаш-паш дегунча ҳовли чиннидай бўлди. Кампир супургини бир чеккага улоқтириб, қадини кўтарган эди, бели қирс этиб кетди. «Вой», деб икки қўли билан белини ушлади. «Қаричилик қурсин-а. Игнадек иш қилсанг, туядек дахмазаси чиқадди. Ишқилиб, Олимжон келгунча ўлмайд турайин-да. Ёлғизимни бир кўриб кетсам розиман».

Кампир шу хаёллар билан белини ушлаб, энгашганича уйга кирди. Негадир тўғри китоб тахланган шкафнинг олдига бориб ўтирди. Бу шкафда Олимжоннинг китоблари, диссертацияси учун йиққан материаллари, қўлёзмалари, суратлари, армиядан ёзган хатлари сақланади. Олимжоннинг катта қилиб ишланган сурати ҳам шу шкафда туради. Китобларга суяб қўйилган. Кампир ўғлини соғинса шу суратга термилади. Ҳозир ҳам шундай қилди. Олимжоннинг учиб кетаётган қуш қанотидек эгилган қора қошлари, катта-катта қўй кўзлари, кенг пешонаси, сийраклашиб қолган сочлари кампир учун нақадар яқин ва азиз. Ана шу сочларнинг ажиб ҳиди гўё уфуриб кетгандай бўлди. «Кўзларингдан онанг ўргилсин болам,—деди кампир шивирлаб. — Қачонгина келаркинсан, э худо».

Шу маҳал дарвоза тақиллаб қолди. Кампирнинг хаёли бўлинди. «Қим экан азонлаб

келган? Тинчликмикан?» Кампир ўрнидан турмоқчи бўлди; лекин бели қаттиқ санчди. Ноилож, келинини уйғотишга қарор қилди. «Майли, тура қолсин, тонг ҳам бўзариб қолди. Эрта турганнинг хосияти бор. Шу баҳона бемалол нонушта қилиб, ишига ҳам вахлироқ боради». Кампир аста-секин келини ёнига борди.

— Келинжон, туринг, болам. Биров дарвозани тақиллатяпти. Қаранг-чи, ким экан? Менинг белим қурғур санчяпти.

Келин шошиб ўрнидан турди. Қайнонаси-дан хиёлат бўлдими, апил-тапил кийинди. Йўл-йўлакай бошига рўмолини танғиди. Бориб дарвозани очди. Дарвозада чап қўлида ҳасса тутган солдат турарди. Бу—Олимжон эди. Уни кўриб, хотини аввал кўзларига ишонмади, бир дам қотиб қолди, сўнгра ўзини унинг бағрига отди. Йиғлаб юборди. Келган одам ким экан, деб деразадан қараб турган кампир келини бир солдатни қучоқлаб олганини кўрди-ю, юраги шиғиллаб кетди. «Олимжон! Болам!»—деб бел оғриғига ҳам эътибор бермай ҳовлига югурди.

Қор ёғмоқда.

Неча-неча йиллар ўтди. Қанча-қанча қорлар ёғди. Аммо уларнинг ҳаммаси эриб, она-Ерга сингиб кетди.

Мана, ҳозир ҳам қор ёғмоқда. Лекин у кўпчиб ётган заминга тушар-тушмас эриб кетяпти. Қуш уйқусидай қисқа қорнинг умри...

Қор ёғмоқда.

Муҳташам театр зали одамлар билан тирбанд. Стулларга қопланган қип-қизил духобалар улкан қандил нурларида чўғдек ёнади. Ҳамманинг юзида севинч, шодлик.

Ҳаворанг ҳарир парда очилди. Саҳнага тўрт қатор стул қўйилган. Биронта ҳам бўши йўқ. Урта ёшлардаги бир киши минбарга кўтарилди.

— Азиз меҳмонлар, — деди у залга қараб. — Бугун бу ерга ҳурматли олимимиз, профессор Олимжон Маҳмудовнинг олтмиш йиллик юбилейини нишонлаш учун тўпланганмиз.

Биринчи қаторнинг ўнг томонида, шундоққина минбарнинг ёнида Олимжон ўтирибди. Ёнида рафиқаси. Улар бундан бир неча йил бурун анҳор лабида худди шундай ёнма-ён ўтиришганди. Бугун эса ҳамманинг нигоҳи уларда.

Олимжон бошини сал қўйи солган. Кўринишидан алланималарни ўйлаётганга ўхшайди. Шу топда-я? Шундай бахтли кунда нимани ўйлаши мумкин? Эҳтимол ширин уйқуларидан воз кечиб, унга оқ сут берган онасини эслаётгандир? Шундай иззат-ҳурматга сазовор бўлишига сабабчи отасини эсга олаётгандир балки? Қани энди ўша заҳматкаш чол-камбир ўғлининг бахтини кўришса. Шу тантанада қатнашаётганлар орасида улар ҳам ўтирса нима бўларди?! Бечоралар не-не умидлар билан катта қилишган эди уни. Энди оғзи ошга етиб, оёғини узатиб ўтирганида... Начора? Табиат қонуни. Уни ҳеч ким ўзгартиролмаган. Эҳтимол бундан кейин ҳам ўзгартириб бўлмас...

Қор ёғмоқда.

Ҳаво илиқ. Баҳор ҳиди келиб қолди. Бугун эрталаб ҳавонинг авзойи бузилди. Ғарб томондан бир тўда булут чиқди. Қоп-қора. Чарақлаб турган осмон юзини хира парда

қоплади. Қаердандир боланинг чинқирган овози эшитилди. Сўнгра онасининг бақиргани қулоққа чалинди.

Олимжоннинг кенжа ўғли кирди. У институтдан келди. Қўлида портфель. Биринчи курсда ўқийди.

— Ҳалимжон, имтиҳонингни топширдингми? — сўради Олимжон. Унинг овози хаста, мадорсиз.

Ҳалимжон гўлдираб қўйди. Нима деганини дадаси эшитмади. Қайта сўрамади ҳам. У ҳар куни институтдан келиши билан дадасидан ҳол-аҳвол сўрар, унинг кайфиятини кўтариш учун кўчада кўрган-эшитган қизиқ гаплардан гапирарди. Бугун негадир ҳар кунги одатини тарк этди. Қовоғидан қор ёғади. Унинг бу ҳолати Олимжоннинг ич-этини тирнарди. «Шунга қийин бўлди-да. Бошқалари катта бўлиб қолишди. Ўзини ўзи эплайди». Бу фикрдан Олимжон ғалати бўлиб кетди. Киприклари намлангандай бўлди.

Ажабо! Бу не ҳол? Олимжон ҳеч ким сезмасин, деб мадорсиз қўллари билан намликўзини артди.

У Ҳалимжонни ёнига ўтқазиб, нима гап-лигини сўрашни дил-дилидан истарди. Аммо бунга мадорн йўқ. Салкам бир ой бўлди, ёстиқдан бошини кўтармайди. Ҳар куни дўстлари, шогирдлари кўргани келиб туришади.

Пешиндан кейин Олимжоннинг аҳволи оғирлашди. Болалари, рафиқаси ёнидан жилмади. Ҳаммасининг қалбига оғир бир ғусса чўккан. Бу ҳам қачон тарқалади, умуман тарқаладими ёки йўқми — буни ҳеч ким билмасди. Олимжон ҳолсиз қўллари билан гоҳ ўғлининг, гоҳ қизининг бошини силай-

ди. У нимадир демоқчи бўлади. Лекин гапиришга қуввати етмайди. Даҳшат!

Кечаси билан ёққан ёмғир азонга яқин қорга айланди. Ажабо, эрта-индин дарахтлар гуллайман, деб турганда қор! Бу нимадан далолат? Ким билсин...

Эрталаб газета олганлар Олимжоннинг сурати ва у ҳақдаги таъзияномани кўришди.

Кечга томоң шаҳар қабристони янги «меҳмон»ини қабул қилди. Бу «меҳмон» қабри тепасида турганларнинг усти оппоқ қор билан қопланди. Бу — сўнгги қор.

Табиатнинг ўйини қизиқ экан: ҳамма Олимжоңни сўнгги йўлга узатгани кетганида унинг ўртанча келинини тўлғоқ тутиб қолди. «Тез ёрдам» машинаси уни туғруқхонага олиб кетди.

ЭЪТИҚОД

Қўнғироқ қаттиқ жиринглади. Ойнага қараб галстугини боғлаётган Эшмурод эшикни очди. Қўшниси Мирғиёс экан.

—Ассалому алайкум! Бормисиз, қўшни?

—Раҳмат. Юрибмиз, — деди Эшмурод қўшнисини ичкарига бошлаб.

—Бирор жойга кетяпсиз шекилли, отланаётганингизга қараганда.

—Ҳа... ишга.

—Ие, кечқурун-а?

—Театрнинг ишини биласиз-ку.

Мирғиёс диванга ўтириб, юзига фотиҳа тортди. Эшмуроддан ҳол-аҳвол сўради. Ота-онаси, қариндош-уруғлари—ҳаммасини бир-бир сўраб чиқди. Эшмурод «раҳмат, шукур», деб қисқа-қисқа жавоб бериб ўтирди.

—Мен сизга айтсам, қўшни, ҳузурингизга бир илтимос билан кирдим, — деди у ниҳоят.

—Марҳамат, жоним билан. Кўздай қўшни бўлиб сизнинг илтимосингизни бажармасак бўлмас.

—Отангизга раҳмат, омон бўлинг! Бу яхшилигингизни сира унутмайман.

Эшмурод соатига қараб қўйди. Олтига яқинлашиб қопти. Бунга Мирғиёс эътибор бермади ёки фаросати етмади. Аксинча, ҳали бажарилмаган хизмат учун миннатдорчи-

лик изҳор қилишда давом этди. Эшмурод безовталана бошлади.

— Раҳматни кейин айтасиз, Мирғиёс ака, аввал илтимосни эшитайлик.

— Шу денг, кеннойингизнинг катта акаси қайнисини уйлантирмоқчи экан. Шуларнинг тўйларига бир-икки соат хизмат қилиб берадилар-да.

— Жоним билан. Лекин менинг хизматим нимадан иборат бўлади?

— Ҳа, энди, сизнинг ишингиз нима бўларди, ўтин ёриб, кўмир таширмидингиз. Сўрига чиқиб, шерикларингиз билан даврани қизитиб турсангиз бўлди-да. Бошимиз қўкка старди. Биронта ҳалигидақасидан ҳам бўлса, — Мирғиёс қўлларини ўйнатиб, қийшанглади, — жуда олижаноб иш бўларди-да.

Эшмурод таажжубланди: «Наҳотки Мирғиёс ака драма театрида ишлашимни билмаса? Умримда бирон марта қўлимга рубоб ёки тор ушлаган бўлмасам». Унинг жаҳли чиқди. Бироқ ўзини вазмин тутди. Аламли табасум билан деди:

— Кечирасизу Мирғиёс ака, мен бунақа ишни эплай олмайман. Бошқа ҳар қанақа хизмат бўлса тайёрман.

— Ҳа, энди камтарлик қилманг. Бир марта ишимиз тушипти-да.

— Мени тўғри тушунинг.

— Қўйинг энди. Ашула айтмасангиз театрда нима қилиб юрибсиз?

— Мен драма театрида ишлайман. У ерда ашула айтилмайди, ҳеч ким рақсга ҳам тушмайди. Фақат спектакль қўйилади.

— Одамнинг кўзига қараб ёлғон гапирасиз-а. Лекин ёлғончилик сизга ярашмас

экан, ўзингиз ҳам қизариб кетяпсиз. Қайси куни телевизорда ашула айтганингизни ўз кўзим билан кўрдим-ку. Торни ҳам сайратиб юбордингиз.

Бу гапдан Эшмуроднинг кулгиси қистади. У яқинда телевизорда бир роль ўйнаганди. Шу образ бир-икки жойда ашула айтарди.

— Сизга бир сирни айтай бўлмаса. Тўғри, ўшанда мен қўлимга тор олиб қўшиқ айтгандек бўлдим. Аммо мен тор ҳам чалганим йўқ, ашула ҳам айтганим йўқ. Қўлимни қимирлатиб, оғзимни ашуланинг оҳангига мослаб очиб-юмиб турдим, холос. Аслида бошқа киши айтди, бошқа киши чалди.

Мирғиёс бари бир бўш келмади.

— Кўп баҳона қилаверманг. Ё у томонини ўйлаяпсизми? Қўрқманг, ҳаммаси бўлади. Куёв бола ёғлиқ жойда ишлайди. Оғзингизга сиққанини айтаверинг. Тўйни қизитиб берсангиз бўлди, у томонидан кўнглингиз тўқ бўлсин.

Мирғиёснинг бу гаплари Эшмуроднинг иззат-нафсига тегди. Унинг устига ишга кечикаётганлиги дилини хуфтон қилди.

— Мирғиёс ака, агар ҳазиллашаётган бўлсангиз, бошқа бунақа ҳазил қилманг. Борди-ю, рост гапираётган бўлсангиз, гап шу: мени ҳақоратламанг. Мен бунақа ишни умуман қилмаганман, бундан кейин ҳам қилмайман. Чунки қўлимдан келмайди. Бу масалада менга қайта гапирманг. Сиздан қатъий илтимосим шу.

— Бизларни писанд қилмаяпсиз-да, бўлмаса ҳаммаси қўлингиздан келади-я...

— Бўлди, гапни тугатайлик, — Эшмурод унинг сўзини бўлиб ўрнидан турди.

— Ҳайдамасангиз ҳам кетамиз.

— Нега унақа дейсиз? Мен ишга шошил-
япман. Спектакль бошланишига бир соат
қолди. Тезроқ бормасам бўлмайди.

Мирғиёс остонадан ўтаркан, пўнғиллади:

— Каттароқ пул берса борасизку-я.— Сўн-
га ўзига ўзи гапирди: — Бу халқнинг ҳам-
маси бир гўр. Савдогар билан артистнинг
ошнаси бўлмайди, деганлари рост экан-
да.— У эшикни қарсиллатиб ёпиб чиқиб кет-
ди.

Унинг сўзлари Эшмуроднинг юрагига наш-
тардек санчилди. Миясига қон қуюлгандай,
боши оғирлашди. Қулоқлари шанғиллаб кет-
ди. Кўз олдида сонсиз юлдузлар пирпиради.
Деворга суяниб қолди...

...Эшмурод спектакль бошланишига ярим
соат қолганда театрга кириб келди. Тепа со-
чи тўкилиб, боши пуфакдек йилтираб қол-
ган кекса режиссёр асабий ҳолда хонанинг у
бурчагидан-бу бурчагига бориб келарди.

— Кечирасиз, домла, йўлда сал тутилиб
қолдим.

Режиссёр унга ғазаб билан тикилди. Ле-
кин гапирмади, юришида давом этди. Эшму-
род нима қиларини билмай қаққайиб қолди.
Режиссёр хонанинг ўртасида шарт тўхтади-
да, қўлини бигиз қилиб, йўғон овозда гап
бошлади:

— Бу драма театри, иним... Концерт эмас-
ки, навбатингизга беш минут қолганда югу-
риб келиб, торингизни қўлтиқлаб саҳнага чи-
қиб кетаверсангиз. Устоз санъаткорлар бир-
икки соат олдин келиб, саҳнани айланиб
юришган... Боринг тезроқ гримхонага...

...Саҳна нимқоронғи. Чап томондаги крес-

лода башанг кийинган бир йигит сигарет чекиб ўтирибди. Бу спектаклнинг етакчи образларидан бирини ижро этаётган Эшмурод. Юзлари сўлгин, оғир ўйга толган. У шеригини—партнёрини кутмоқда. Партнёри негадир кечикяпти. Актёр учун сахнадаги энг қийин ҳолат бекор қолиш. Шундай пайтда гўё қўллари ҳам ортиқчадек, қаерга қўйишини билмайди. Сонсиз кўзлар эса унинг ҳаракатларини кузатади. Эшмурод ҳозир шундай ҳолатга тушди. Сигаретининг ярмини чекиб тугатди, лекин шеригидан дарак йўқ.

У сахнага чиққанида залга қарамасликка интиларди. Ҳозирги ҳолат бу одатини тарк этишга сабаб бўлди. Бенихтиёр залга разм солди. Ҳашаматли зал гўё бўм-бўш эди. Қирқ-элликтача одам бор, холос. Эшмурод хаёл тизгинини бошқаролмай қолди. Кўз ўнгида концерт зали намоён бўлди: зал томошабин билан тирбанд. Қарсак устига қарсак. Чуваккина бир йигит торини кўкрагига босганча қайта-қайта таъзим қилади.

Эшмурод хаёлга берилиб, шериги кириб келганини пайқамади. Шериги эшикни очиши билан у ўрнидан турмоғи керак эди. Бироқ Эшмурод сигаретни босиб-босиб тортганча жойидан қимирламади. Бундан шериги ҳайрон бўлди. У белгиланган жойга келди. Эшмурод эса ҳамон уни кўрмасди.

—Ўртоқ Қаландаров, юқори ташкилотнинг буйруғига мувофиқ...

Бировнинг товушидан чўчиган Эшмурод жойидан сапчиб турди. Унинг назарида қўшниси Мирғиёс яна кириб келгандек туюлди. (Мирғиёс билан шу актёрнинг ташқи қиёфасида ростдан ҳам ўхшашлик бор эди). Унинг

қовоқлари осилиб кетган, тишларини асабий
ғижирлатарди.

—Хўш, яна келдингизми?—деб юборди Эш-
мурод. Бу гапдан шериги ниҳоятда ажаблан-
ди. У бир дам гангиб қолди. Эшмуродни тўғ-
ри изга солиш учун деди:

— Биринчи келишим-ку, ахир, ўртоқ Қа-
ландаров.

Залда кулги кўтарилди. Эшмурод шериги-
га еб қўйгудек тикилар, аммо хаёли, бутун
фикри Мирғиёсда бўлгани учун уни тани-
масди.

—Ўртоқ Қаландаров, юқори ташкилот-
нинг буйруғига мувофиқ кечаги ишни сиз ба-
жаришингиз керак экан, — деди шериги. Бу
гапга у «хўп бўлади, албатта бажараман»,
дейиши лозим эди. Лекин Эшмуроднинг қу-
лоқлари остида Мирғиёснинг гапи эшитилар-
ди. Шу сабаб у бақариб юборди:

—Йўқ, бундай қилолмайман. Менинг қў-
лимдан келмайди. Ашула айтолмайман, тор
ҳам чалолмайман.

Залда яна кулги бошланди. «Мастми ёки
жинни-пинни бўлиб қолганми», деган луқма-
лар эшитилди. Шериги бўш келмади. Унга
яқинроқ келиб:

—Қандай бўлмасин бажаришингиз шарт.
Эшитдингизми, бажаришга мажбурсиз, хаё-
лингизни йиғиштириб олинг, — деди баланд
овозда.

Ана шундан кейингина Эшмурод ўзига
келди. Гапираётган Мирғиёс эмас, балки
партнёри эканини пайқади. У қизариб кетди,
гапида тугилиб қолди. Аммо дарҳол ўзини
қўлга олиб, спектаклни давом эттирди.

Бу ҳолни режиссёр кузатиб ўтирганди.

Спектаклдан сўнг хонасига чақариб Эшмуродга қаттиқ танбеҳ берди:

— Бутун коллективнинг меҳнатини чиппакка чиқариб қўйишингизга сал қолди-я. Кечикиб келишингиз етмагандай, бу қилинган нима? Сизга бирон нарса бўлдими ўзи?

Эшмурод миқ этмади. Фақат «кечиринг, домла», деб қўйди.

— Иккинчи бунақа ҳол такрорланмасин. Оқибати ёмон бўлади,— деди режиссёр.— Боринг, яхшилаб дам олинг, эрталаб прогон бор.

Эшмурод бошини ҳам қилганича бир-бир босиб хонадан чиқди. Унинг хаёлида ҳамон «коллектив меҳнатини чиппакка чиқариб қўя-ёзган» сўзлар жарангларди: «Йўқ, бундай қилолмайман!»

Қ А Д Р

Корхона ишчилари эрталаб нохуш хабар эшитишди: фабрика директорининг ўринбосари Олтинбой Салимович қазо қилибди. Бу гап бир зумда ҳамманинг қулоғига етди. Аммо бирон киши унинг вафот этганига чин дилдан ачинмади, гўё шу ҳодиса худди шу бугун рўй беришини олдиндан билгандай бир хилда «Худо раҳмат қилсин», деб қўя қолишди.

Фабрика директори Исмоилжон Рафиқов касаба союз раисини чақирди.

— Хўш, марҳум Олтинбой Салимовичнинг дафн маросимига бирор ёрдам уюштирилди-ми? — сўради у икки кафтини столга қўйиб.

Тепа сочи тўкилган, юзлари хўрознинг тожисидай қип-қизил, япалоқ бурунли Одилхўжа ака директорнинг сўроғига миқ этмади. Энсаси қотгандек, калта, йўғон бўйнини қашиб қўйди-да:

— Дарвоқе, Олтинбой акамлар бандаликни бажо келтириптилар-а, — деди. Унинг бу луқмасидан директорнинг зардаси қайнади:

— Бунчалик лоқайд бўлмасангиз! Вақт кетяпти, тезроқ боришимиз керак. Ҳойнаҳой пешинда чиқаришса керак. Қим бўлганда ҳам бирга ишлардик.

— Пул масаласи чатоқроқ-да, — деди Одилхўжа ака.

—Наҳотки, бутун бошли фабрика проф-союзида эллик-олтмиш сўм пул бўлмаса?

— Бору, озроқ-да, бу арзимаган пулга нима ҳам олардик.

Шу пайт ўн-ўн беш киши югуриб дарвоза томонга ўтди. Ғовур-ғувур бошланди. Кимдир: «Сув келтиринг, сув, тезроқ...» деб бақирди.

Ҳайрон бўлган директор билан касаба союзу ранси ҳам ташқарига чиқишди. Дарвоза олдида одамлар ўралашиб туришар, ҳушидан кетиб ётган бир кишининг юзига сув сепишарди. Бухгалтер хотин телефонда «Тез ёрдам» чақиряпти. Директор билан Одилхўжа ака нима гаплигига тушунмай, уларга яқин боришди.

Бир киши одамлар орасидан сирғалиб чикди-да, тўғри булар томонга юрди. Уни кўриб директор ҳам, Одилхўжа ака ҳам тахта бўлиб колди. Иккови ҳам кўзларига ишонмасди. Наҳотки! Ё алҳазар! Директорнинг тили калимага келмас, Одилхўжа ака эса нималарнидир пичирларди. Ёши олтмишлар атрофида, ранги заҳил, қип-қизил боши арчилган тухумдек йилтираб турган бу одам—«марҳум» Олтинбой Салимович эди.

— Ассалому алайкум. — У директорга қўл узатди. Директор кўришдими, кўришмадими билмайди, аммо Одилхўжа ака титраётган қўлларини узатганини туш кўргандек эслайди.

Исмоилжон Рафиқов ўзининг «тирилиб» келган ўринбосарига нимадир демоқчи бўлар, лекин тили буралмасди. Бўни ўринбосарнинг ўзи сезли шекилли, изоҳ берди:

— Мени кечиринглар... Сизларни... — У

нима дейишни билмай қолди. — Азонда юрагим санчиб оғриб қолди. Бир неча минут ўзимни билмай ётибман. Ушанда кеннойингиз ўлди, деб ўйлаб қўнғироқ қилган экан.

Унинг изоҳига на директор, на Одилхўжа ака оғиз очди.

* * *

Олтинбой Салимович эрталаб ишга келди-да, хонасига кириб, ярим соат газеталарни варақлаб ўтиради. Шу ўтиришда газета ҳам, журнал ҳам ўқимайди. Ишчиларнинг бирортаси маслаҳат ёки ёрдам сўраб кириб қолармикин, деб кутади. Лекин орадан икки соат ўтса ҳамки унинг хонасига бирор кимса бетламайди. «Тавба, нега ҳеч ким крмайди ҳузуримга? Кимнинг бирор маслаҳатли иши бўлса, тўғри директорга ёки бош инженерга боради. Нима, бунақа ишларга менинг ақлим етмайдими? Раҳбарликка ноллойиқманми? Бўлмаса мен бу ерда нима қилиб ўтирибман? Ҳозир бориб директор билан очиқчасига гаплашиб олмасам бўлмайди».

У шундай ўй билан қабулхонага чиққан эди, директорга дуч келди:

— Э, ассалому алайкум, Исмоилжон Рафиқович, омон-эсонмисиз, яхши дам олиб келдингизми? — директор ўзидан бир неча ёш кичик бўлса ҳам Олтинбой Салимович ҳаддан ортиқ тавозе билан сўрашди.

Директор «раҳмат, раҳмат», деди-ю, секретарь қизга алланималарни тайинлаб чиқиб кетди. Етим бўтадек унинг ортидан термилиб қолган Олтинбой Салимовичда бояги важо-

ҳатдан зиғирча ҳам қолмаганди. «Эртага гаплашаман, эртага ҳам кун бор-ку», деб кўнглидан ўтказди-да, яна хонасига кирди. Стол ёнидаги тугмачани босди, ишламади. «Ах безобрази, неча кун бўлди-я, шуни тузатиб қўйинглар, деганимга».

— Ҳурихон!

— Лаббай, — деди секретарь қиз жойидан кўзгалмай.

— Бу ёққа қаранг, деяпман!

Ҳурихон эшикни қия очиб, мўралади.

— Киринг бу ёққа, — деди ўринбосар қизишиб.

— Қулоғим жуда яхши эшитади, гапиравринг, — Ҳурихоннинг энсаси қотди.

— Манавини тузатиб қўйишин, деб қачон айтувдим, ҳали ҳам шу аҳволда турипти-я, — деди стол ёнидаги тугмани кўрсатиб.

— Монтёрга айтувдим, тузатмади, у кишига бунинг нима кераги бор, бари бир жойида ўтирмайди-ку, дейди.

Ўринбосарнинг ранги оқариб кетди, кўз ойнагини шарт юлиб, тахланиб ётган газеталар устига ирғитди:

— Қайси тил, қайси юз билан айтяпсиз шу гапларни!

— Нега бақирасиз менга? Монтёрнинг айтганини айтдим-да...

Ҳурихон шундай деди-ю, эшикни қарс ёпиб чиқиб кетди. Олтинбой Салимович бир зум нима қиларини билмай, саросимада қолди. Девордаги катта соат бонг урганда ўзига келди. Соат миллари бирни кўрсатиб турарди. «Ие, овқат вақти ҳам бўп қопти-ку», деди ўзига ўзи. Сўнг кабинетини қулфлаб, коридор бўйлаб эшикларни бир-бир тортиб

чиқди. Хоналар берк эди. «Лаънати, ҳамма кетиб қопти-ку овқатга». У энг сўнгги эшикни тортди. Хайрият, очик эди. Хонанинг тўридаги столда Одилхўжа ака нималарнидир ёзиб ўтирарди.

—Овқатга чиқадиларми ўзлари?

—Ҳозир чиқолмайман, жуда зарур ишим бор,—деди Одилхўжа ака қоғоздан бошини кўтармай.

Олтинбой Салимовичнинг ҳафсаласи пир бўлди. «Ўзи иштаҳаям йўқ-ку, лекин бари бир овқатланиш керак-да». У бу гапни кимга айтди—ўзигами, Одилхўжа акагами, билиб бўлмасди. Кейин креслога чўкди-да, Ҳурихондан шикоят қила бошлади. Аммо Одилхўжа ака унинг гапини чала-чулпа эшитар, ёзишдан тўхтамасди. Шикоят ҳам тугади. Одилхўжа аканинг авзойини сезган ўринбосар жойидан қўзғалди. Қараса, ён томондаги эшик очик. У ерда план бўлимнинг бошлиғи бош бухгалтер билан шахмат суришарди.

—Ўхў, зўр-ку. Ғалаба ким томонда?—деди Олтинбой Салимович жилмайиб.

Шахматчилар ўйиндан кўзини узмай: «Э келинг, Олтинбой ака», деб қўйишди. Ўринбосар гарчи шахматга қизиқмаса ҳам бир зум тикилиб турди. Кейин муҳим масалани ҳал қилгандек, ўзича «да-а», деди.

—Қани азаматлар, овқатга чиқамизми?

«Азаматлар»дан садо чиқмади. Ўринбосар саволини яна такрорлади.

Отни қўлига олиб, қаерга тушсам экан, деб ўйланиб турган бухгалтер жавоб берди:

—Биз овқатланиб келувдик-а.

—Ие, шунақами?

Олтинбой Салимович тарвузи қўлтиғидан тушиб чиққанида бошқалар ҳам овқатдан қайтишган эди. У ҳамма хонага бир-бир мўралади, лекин шерик топмади...

Фақат бугунгина шундай эмас. Бир неча йилдирки, аҳвол шу. Олтинбой Салимович билан ҳеч ким бирга юрмайди. Аввалига у бу ҳолдан таажжубланган, хафа бўлган, бора-бора эса кўникиб қолган эди. Лекин нега бунақа бўлганини ўйлаб кўрмади. Ходимларни ўзидан бездириб қўйганини билмас, уларнинг муомаласидан ҳеч нарсани фаҳмлаб ололмасди.

Олтинбой Салимович назарида корхонани ёлғиз ўзи бошқарар, у бўлмаса гўё иш тўхтаб қоларди. Шунинг учун бетоб бўлиб қолган кунлари ҳам уйдан фабрикага бир-икки бор қўнғироқ қилиб турарди. Аслида эса на яхши кунда, на ёмон кунда уни биров сўрайди. Ҳафталаб ишга келмаса ҳам бор-йўқлиги билинмайди. Бундан бир ойча илгари ўн беш кун атайлаб ишга чиқмади. «Менсиз бир ишлаб кўрингларчи, ана ўшанда қадримни биласанлар», деди ўзига. Афсуски, Олтинбой Салимович кутганидек бўлмади. Орадан ўн беш кун ўтса ҳам бирор киши бормисан, деб йўқлаб келмади. Шундан кейин ўрнини биров олиб қўйишидан қўрқиб, ишга чиқди. Фабрика ҳовлисида Одилхўжа акани учратди. Саломаликдан сўнг гина қилди:

— Бизнинг коллективда одамгарчилик йўқ ўзи! Йигирма кун касал ётдим, биров сенга нима бўлди, деб сўраб бормади.

— Ўзингиз биласиз, Олтинбой Салимович, ҳозир иш ниҳоятда кўп. Кўпчилик отпускада.

Шунинг учун боришга ҳеч имқон бўлмади. Бундан кейин насиб бўлса, борармиз.

Одилхўжа аканинг қочирғини Олтинбой Салимович тушунмади, «Ҳай, майли», деб қўя қолди.

У кабинетга кирди. Ўзи ҳақида, одамларнинг унга муносабати ҳақида ўйлаб кетди. Ўйлари чувалашиб, оиласига кўчди. Аммо на ишхонасидан, на оиласидан кунглини ёритадиган бирон-бир учқун тополди. Шуларни ўйлар экан, ишдан кейин уйга бориб, оиласидагиларни бир тартибга чақириб қўйишни кўнглига тугди.

Кечқурун хотинига танбеҳ бериш учун роса баҳона излади, лекин ҳадеганда топавермади. Бир чекиб олай, деб ҳовлига чиқди. Сигаретни тутатиб, ҳузур қилиб тортди. Бирдан ўз ипига ўралиб бўғилиб қолай деган итга кўзи тушди. «Ие, нега у бўғилиб ётипти? Ўлиб қолса нима бўлади? Яхшиям кўрганим, бўлмаса нақ ўлиб қоларди-я!»

— Зарифа!

— Ҳа, — ошхонадан хотинининг товуши келди.

— Мана буни қара, ўлиб қолай депти-ку.

— Ҳа, бўлди. Ҳамиша итга сиз қараб келаятувдингизми?

— Ҳозир кўриб сенга айтганим фактми?

— Бас қилинг. Мунча ақл ўргатасиз!

— Ақлинг бўлмаганидан кейин ақл ўргатишга мажбурман... Мен кўрмасам шу ҳолда ўлиб қолиши аниқ эди.

— Э, ўлса ўлар. Одам ўлиб кетяпти-ку.

— Вой ярамас! Шундай ит-а!

— Қозонда ёғим ёниб кетяпти-ку, миямни ачитасиз!

— Ёғ ёнса бошқа ёғ топилади, лекин ит ўлса бошқа ит топилмайди, билдингми?..

— Менга ит-пит керак эмас, керак бўлса ўзингиз ечиб қўя қолинг! — Зарифа опа унинг гапини бўлди.

Олтинбой Салимович сигаретини тортганича бўзариб ошхона тарафга қараб турдида, итнинг буралиб қолган занжирини бўшата бошлади. Ит типирчилар, унинг қўлини, кийим-бошини тирнарди. Олтинбой Салимович: «Жим бўл, жим», деб охири уни бўшатди. Водопроводга бориб ювинар экан, хотинининг муомаласи алам қилди. На ишда биров гапига парво қилади, на уйда! Илгари бунақа эмасди-ку?

Олтинбой Салимович бу аҳволдан қутулиш йўлини қидира-қидира ўзини-ўзи ўлдириш фикрига келди. «Ана ўшанда қадрим билниб, бир кўзи очилсин буларнинг». Лекин кетидан дарров: «Наҳотки, бутун бошли фабрикани, шундай данғиллама ҳовлини аллақандай аҳмоқ, калтафаҳмларга ташлаб кетаман», деди. «Йўқ, ўлмайман... Шошма-шошма... Бундоқ қиламан: ўзимни ўлганга соламан. Ўшанда қадрим бор-йўқлигини билиб оламан. Хотиним, болаларим мени ҳурмат қилишадими-йўқми, бир синаб кўрай-чи».

У шундай хаёллар билан ётиб, тонг юлдузи сўнмай уйғонди. Кечаги фикрини яна эслади. Ҳовлига чиқиб, яхшилаб ювинди. Ҳамма ҳали уйқуда. У секин хотинининг бошига борди. Зарифа опа мириқиб ухларди. Олтинбой Салимович хотинини секин туртди. У аста кўзини очди-ю, тепасида турган эрини кўрди.

— Ҳа, нима гап?

— Менинг мазам қочяпти, ўламан шекилли.

Зарифа опа бу ёнбошига ағдарилиб пўн-филлади:

—Балоям урмайди, ўлмайсиз, бошқаларни ўлдирасиз!

«Сезиптими, нима бало!» Яна хотинини туртди:

— Рост айтяпман, хотин, мендан рози бўлгин.

— Э, мингдан-минг розиман, ўлсангиз ўла қолинг, ҳамманинг жонига тегиб кетдингизку.

Хотинининг гапи унга алам қилиб кетди. Дир-дир титраб, кўз олди қоронғилашди-ю, турган ерида полга гуппа йиқилди. Гурс этган товушдан Зарифа опа чўчиб кетди, сапчиб жойидан турди. Қараса, эри полда узала тушиб ётибди. Ранги қоғоздай. У ирғиб туриб эрини турткилади. Лекин ундан садо чиқмагач, водопроводдан бир пиёла сув келтириб эрининг юзига сепди. Муздай сув Олтинбой Салимовични сескантириб юборди. У аста кўзини очди. Қараса, тепасида хотини гирди-капалак бўлиб турипти. Олтинбой Салимович ҳазиллашаман, деб ростдан оламдан ўтиб қолаёзганига хафа бўлиб кетди. Аммо бўш келмади. Яна инграб, кўзини юмди. Хотини яна турткилай бошлади, яна юзига сув сепди. Бироқ бу сафар Олтинбой Салимович «ўзига келмади». Зарифа опа эрининг кўкрагига қулоғини қўйди. Ҳаяжонланганидан ҳеч нарса эшитмади. «Ўлди, оламдан ўтди шўрлик», деди-ю, бақириб, ўғлининг хонасига югурди. «Баттар бўл», деди уни кузатиб ётган Олтинбой Салимович.

— Ҳой, Тўлқин, тур, дадангдан айрилиб қолдик, тура қол.

— Нималар деяпсиз, туш кўряпсизми?— деди Тўлқин.

— Рост айтяпман, тез бўл, одамларни чақир.

Зарифа опа шундай деди-ю, Исмоилжон Рафиқовичнинг уйига: «Олтинбой акангиздан айрилиб қолдик», мазмунида телефон қилди.

У эрининг вафот этганига шубҳа қилмагани учун дафн ташвишларини ўйлай бошлади. Бир оз туриб хонага кирганда эса... Олтинбой Салимович «тирилган», ўрнидан туриб ўтирган эди. Уни кўриб Зарифа опа боягидан даҳшатлироқ ҳаяжонга тушди. Кейин ўзини қўлга олиб бақирди:

— Ҳе, артист бўлмай ўлинг, нима бало қилдингиз? Улган одам тирилдими, деб жонпоним чиқиб кетди-я!

— Сени бир синаб кўрай дедим-да, хотин,—тиржайди Олтинбой Салимович.

— Энди келиб-келиб сизга масхараям бўлдимми! Айтдим-ку, сиз ўлмайсиз, бизларни ўлдириб, яккамохов бўлиб ўзингиз қоласиз шу ҳовлида, деб...

Бир-икки соатдан кейин Олтинбой Салимович ҳеч нарса кўрмагандай ишга отланди. Директорга қайта қўнғироқ қилиш ҳеч кимнинг хаёлига келмади...

Фабрика қоровули Дониёр бобо ҳам Олтинбой Салимовични ўлди, деб эшитганди. Чамаси бир соат ўтар-ўтмас Олтинбой Салимовичнинг ўзини кўриб, ҳушидан кетиб йиқилди. Уни «Тез ёрдам» чақириб, касалхонага жўнатишди. Йўқ, бечора ажали етган экан уч кун яшаб, оламдан ўтди. Бу нохуш хабарни

эшитган бутун фабрика коллективи ниҳоятда ачинди.

Директор командировкага кетиб қолганлиги сабабли Одилхўжа ака Олтинбой Салимовичнинг ҳузурига кирди.

— Бечора қазо қипти. Маросимига оз-моз ёрдам берсақмикан?..

— Ёрдам? Нима ёрдам берардик, биронта гулчамбар келтирсак бўлди-да. Иккита ишчига айтинг, олиб бориб, бериб келади,—деди ўринбосар бамайлихотир.

Унинг бу гапидан Одилхўжа аканинг бадан-бадани титраб кетди. Индамай ўрнидан турди.

«Садқан одам кет-э, — деди ичида.—«Яхшига умр йўқ, ёмонга ўлим», деганлари шу экан-да...»

Одилхўжа ака орқасига қарамай чиқиб кетди.

Пешинга яқин марҳумнинг ўйига икки автобус тўла одам келиб тушди. Улар орасида Олтинбой Салимович йўқ эди.

ДОВУЧЧА САРҒАЙИБДИ

Аксига олгандай ҳаво ҳам бугун роса қиздирди. Тепаликда ётган моллар ҳам иссиқдан тумшуғини ерга тираб, сукут сақлайди. Ариқлардаги сувгина офтобнинг тафтига парво қилмай, майин шилдирайди. Сўфитўрғайларни «виюв-виюв»ини ҳисобга олмаса, атроф жим-жит.

Улар ҳавонинг димлигидан ҳозиргина ҳаммомдан чиққан кишидек, терлаб-пишиб оҳиста одимлардилар. Қизнинг эғнида қора атлас кўйлак, бошида газетадан ясалган «соябон». Қуёшнинг тафти унинг тўла қоматини янада бўшаштирган, юзлари тандирдан нон узаётгандек қизариб кетганди. Новча бўйли, озғинроқ йигит эса оқ нейлон кўйлагини дамбадам елпиб қўяр, хийлагина оғир чамадонини у қўлидан бу қўлига олиб вазмин қадам ташларди.

—Келинг, шу ерда озгина дам олайлик,—деди Саъдулла. Шохлари тарвақайлаб кетган катта ўрикнинг соясига омонатгина ўтиришди. Феруза ариқнинг шишадай тиниқ сувига юз-қўлларини мириқиб ювди. Сўнгра йигитга қараб:

—Довуччаси бормикан, олмаймизми?—деди.

— Довуччаси борку-я, лекин...

— Нимаси лекни...

Йигит қаққақлаб кулди. Сал нарироқдаги уватга чиқди-да, ўрик шохларини эгиб, бир ҳовуч довучча олди. Ферузага узатаркан:

—Бир нарса эсимга тушиб кетди,—деди. Қиз «нима эсингизга тушди», дегандек маъноли қаради унга. Саъдулла Ферузанинг яқинига келиб ўтирди-ю, эсига тушган ҳикоясини бошлади.

...Мана шу ўрик шиғил ҳосил қиларди. Устида туршак бўлиб қолса қоларди-ю, аммо тагига битта ҳам тушмасди. Қантак ўрик шунақа бўлади ўзи, йўловчилар тагида соялаб, мевасидан еб кетишарди. Ҳеч ким эгалик қилмасди.

Қишлоғимизга Мирсалим деган бир киши кўчиб келди. Узи ҳам, хотини ҳам кексаман, деб колхозда ишламайди. Бола-чақаси кўп, майли, қийналмасин, деб манави боғни унга бериб қўйишди. У киши боғнинг атрофини тиканли сим билан ўраб олди. Девордан ташқарида қолган дарахтларнинг остига ит боғлади. Унинг устига кечаси билан тинмайди, бақириб, ҳайҳайлаб, милтиқ отиб чиқади. Баъзилар унинг уддабуронлигига ҳайрон қолишса, кўплар «нокаста, қурумсоқ экан», дейишди...

Бир куни, довучча эндигина сарғая бошлаган пайт эди, тўрт-бешта бола шу ўриқдан ўғирламоқчи бўлиб келдик. Бахтимизга уни қўриқловчи ит ҳам йўқ экан. Қим билади дейсиз, шу куни бўшалиб кетганми ё бошқа жойга боғланганми. Мен дарахтга чиқдим, довучча уза бошладим. Бир маҳал кимнингдир сўкинган овози эшитилди:

—Ҳой аблаҳ, туш деяпман, туш!

Мундоқ қарасам, Мирсалим ака югуриб

келяпти. Болалар аллақачон жуфтакни ростлаб қолишибди. Мен дарахтдан тушгунимча чопиб келиб, ушлаб олди. Чаккамга тарсаки туширди.

— Э, падарингга лаънат сендақа безорини. Довучча еган тишингни уриб синдирайми? Катта холангдан қолган-а, тепасига чиқиб қоқасан! Э, довучча емай...

Мен кўзимдан дув-дув ёш тўкиб жим турардим. Қап-катта кишининг уялмай-нетмай ўғли тенги болани шунақа ҳақорат қилишидан ғазабим келарди. Бу ҳам майли-я, бир куни кўпчиликнинг ичида отамга шикоят қилиб қолса бўладими. Довучча эмас, молхонасидаги сигирини ўғирлаб кетгандай гапирди-я.

— Э, қанақа одамсиз ўзи? Болага ҳам шунақа тарбия берадими? Бунингиз ғирт ўғри бўлиб кетибди-ку. Бола бошидан, дегани шуда. Она сути оғзидан кетмай туриб қилган ишини қаранг-а.

— Саъдулла нима гуноҳ қилди, Мирсалимбой, ё арпангизни хом ўрдими? — деди отам ниҳоят сабри чидамай.

— Э, э қизиқ экансиз-ку! Анави куни десаңгиз, беш-олтита болани эргаштириб бориб, ўригимизни қоқяпти. Арпани хом ўрди нима-ю, ўрикни хом қоқди нима?! Дуппа-дуруст одамнинг гапини қаранг-а... Яна эртаиндин ўғлини ўқишга юборармиш, инженер қилармиш. У ерда ҳам бировнинг бир нарсагини ўғирласа, орқасига тепки еб қайтиб келади. У ерни шаҳар дейдилар. Шаҳарнинг қанақа бўлишини биламиз.

Ер ёрилмади-ю, ерга кирмадим. Отам бечора ҳам уялганидан ерга қадалиб қолди.

Чоллар «қўйинг-е, нима фойдаси бор бу гапнинг, бола-да», деб Мирсалим акани базўр жим қилишди. Бўлмаса, билмадим, яна қанча сайрарди. Қариянинг гаплари роса алам қилди. Ҳаммаданам ўрикнинг тагига битта кетмон урмай туриб «ўригимиз», деб керилиши жуда алам қилди...

— Биров келяпти, — деди Феруза унинг гапини бўлиб, улардан анча нарида велосипед минган бир киши келарди.

— Феруза, довуччани бекитинг, ўша киши, — деди Саъдулла ҳазил аралаш. Ҳаял ўтмай бояги велосипедли киши етиб келди. Ростдан ҳам Мирсалим ака эди. У Саъдуллани кўриб, велосипедини тўхтатди.

— Э, ассалому алайкум! Бормисиз, Саъдуллавой? Жуда камнамозиз? — У Саъдуллани қучоқлаб олди. — Бу дейман, инженер бўлиб, бизни эсдан чиқариб юборганга ўхшайсиз-а... Бу киши келинпошшамилар? Ҳа, тузук, тузук. Бахтли бўлинглар, — юзига фотиҳа тортди у.

— Сизни унутиб бўладими, Мирсалим ака. Ҳозир ҳам Ферузахон билан сизни эслаб ўтирувдик. Хизрни йўқласак бўларкан.

Ўзимиз ҳам Хизрдан қолишмаймиз, акаси. Ишонмасангиз, қаранг, изимдан ўт кўкариб қоляпти, — деди йўл ёқасидаги майсаларга ишора қилиб. У, ёши олтмишлардан ошган бўлса-да, соқол қўймаган, юзлари ҳали яхши пишмаган помидордай рангпар эди.

— Нега индамай ўтирибсиз? Келинпошшага довучча олиб бермайсизми?

Саъдулла: «Олишга сиздан кўрқяпман», деб ҳазил қилмоқчи бўлди-ю, яна индамай қўя қолди.

—Олиб бераман. Ҳозиргина келдик ўзи... Бу йил ҳосил камроқми? Айтгандай, ҳозир ҳам ўзингиз қараяпсизми бу боққа?

Ёшлардек ҳазиллашиб турган Мирсалим ака чўл ҳавосидек бирдан ўзгарди-қолди. Қошлари ўртасида уюр пайдо бўлди. Бир дам сукут сақлади-да, кейин оҳиста гапирди:

— Э, нимасини сўрайсиз, Саъдуллавой. Анча бўлди боғни мендан олишганига... Токларни яхши чопмаганмишман, узумни нуқул бозорга чиқариб сотармишман. Тавба, узум меники бўлса, ўрик меники бўлса, нима қилсам қиламан-да. Ток чопишга жон қатта дейсиз бизда. Унинг устига бола-чақа, беш-тўрт сўм дегандай, шунақа қилиб тирикчилик қилмасак бўладими ахир? — У Саъдулла билан Ферузадан жавоб кутиб турарди. Аммо улардан садо чиқмади. Мирсалим ака велосипедга минаркан, пўнғиллади. — Одамларга ҳам тушуниб бўлмайди... Ҳай, майли... Омон бўлинглар.

Мирсалим ака узоқлашгач, улар бир-бирларига маъноли қараб қўйишди. Сўнгра Саъдулла:

— Боғ атрофидаги «девор»нинг йўқлигига ҳайрон бўлувдим-а, гап бу ёқда экан-да,—деди ўйчан.

Феруза этагига яширган довуччани олarkan:

— Мана шу довуччадай сарғая бошлабди бечора чол, — деб жилмайди. Қилмишқидирмиш экан-да.

Саъдулла Ферузанинг гапиданми ёки довуччани ростдан ҳам яширганиданми, кулиб юборди.

МЕҲМОНЛАР

Тушликдан сўнг иссиқ хонада елпиниб ўтиргандим, телефон жиринглаб қолди.

— Лаббай?

— Алло, Пўлат ака, сизмисиз? Мен, Ҳафизаман. Иложи бўлса вақтлироқ келинг. Ҳамдам ака келдилар хотинлари билан.

— Хўп, ҳаракат қиламан, имкони борича эртароқ бораман.

Трубкини жойига қўйиб, Ҳамдам акани эслаб кетдим. У кишининг кулча юзи, ўтли қўй кўзлари, қалин лаблари гўё кулги учун яратилгандек. Чеҳрасидан табассум аримайди. Йўқ, у атайлаб кулмайди. Қувноқлик, кўнгилхушлик унинг бутун вужудига сингиб кетган. Мен у кишининг суҳбатидан жуда кўп баҳраманд бўлганман.

Шуларни ўйлаб, Ҳамдам аканинг суҳбатини жуда қўмсадим. Директорга айтиб ўтирмай, мудир билан келишиб, уйга равона бўлдим.

Ҳамдам аканинг унча-мунча отиб туришини билардим. Шу сабаб «ўзимизнинг» магазинга кириб «новчадан» биттасини газетага ўраб олдим. Ҳамдам ака билан қандай кўришиш, унинг ҳазилларига нима деб жавоб бериш ҳақида ўйлайман. Бир пайт «Пўлатжон» деган овоз хаёлимни бўлди. Қарасам, студентлик йилларидаги улфатлардан Насим келяпти.

— Шунақа экан-да, кўриб кўрмаганга олиб кетавераркансизда-а, — деди у ишшайиб.

— Йўғ-э, кўрганим йўқ...

— Оламда бормисиз ўзи?

У белимдан маҳкам қучоқлади. Оёғимни ердан узиб олиб, икки айлантирди-да, жойимга қўйди. Бу орада оғзим аралаш юзимдан шалоплатиб ўпди. Оғзидан гуп этиб ароқ ҳиди келди.

— Ишларингиз яхшими, болалар тинчми? Олдингизга кирмоқчи эдик, яхши, ўзингиз чиқиб қолдингиз.

Мен «ҳа, яхши, яхши, бекор кирмабсизлар-да» дедиму, ичимда бу аҳволда ишхонага бормаганидан хурсанд бўлдим.

— Оббо Пўлатжон-эй, минг йилдан бери кўринмайсиз-а. Қани, бу ёққа юринг-чи, бир отамлашайлик.

Нима дейишни билмай қолдим. Ахир студентлик пайтдаги ҳаётнинг гашти бўлакча-да. Уша даврдаги дўстларнинг ҳам бир-бирига меҳри алоҳида бўлади. Ноилож Насимнинг орқасидан эргашдим. У битта оғайниси билан ўтирган экан. Бизларни таништириб қўйди. Столга ўтиришимиз била шериги туриб кетиб, бир оздан сўнг бир шиша ароқ келтирди. Мен ҳам ҳалиги «новча»ни чиқариб қўйдим.

Насим қорачадан келган, жингалак сочли, қирғийбурун, ҳиндларга ўхшаб кетадиган, истараси иссиқ йигит эди. Унинг хушбичимлиги, кўрки йўқолмапти. Қайтанга анча тўлишиб, юзлари ҳам сал оқаринқираб, яна очилиб кетипти. Илгари кам ичарди, ҳозир кўринишидан ичкиликка ружу қўйганлиги се-

зилиб турипти, давраларда энг камгапимиз шу эди, энди ҳеч кимга гап бермайди.

— Қўнгил яқин-да, Пўлатжон, учрашиб қолганимизни қаранг. Хўп ажойиб иш бўлди-да.—У стаканларга ароқ қуйди. — Қани, бўлмаса, шуни олайлик: дўстлигимизнинг барқарорлиги учун! — Бир кўтаришдаёқ стаканни бўшатди. Сомсадан еган бўлди-ю, яна стаканларни тўлдирди.

— Насимжон, илтимос, менга бошқа қуйманг.

— Э, қизиқмисиз, Пўлатжон, уч йилда бир марта учрашибмиз... Бу нима деганингиз?!

— Бўлмаса бундай қилайлик. Ҳозир ҳаммамиз бизникига борайлик, уйда меҳмон бор, шулар билан бирга ҳангомалашамиз.

— Қўйинг, дўстим, меҳмонингизни. Ахир бизам шаҳрингизга меҳмонмиз. Шу ерда ўқиган бўлсак ҳам кетганимизга уч йилдан ошди... Олинг манавини. — У қўлимга ароқ тўла стаканни тутқазди.

— Одамни мажбур қилманг, ўзи мен кўп ичолмайман, унинг устига ҳозир қорним оч...

— Қорнингиз оч бўлса, мана овқат, марҳамат. Ичворинг энди шуни.

— Насимжон, илтимос, тушунинг...

— Э, биз оддий ўқитувчилар нимани тушунардик, тушунмаймиз. Оливоринг шуни. Ё биз билан ичишга ор қиласизми, а? Ундай бўлса, майли, ичманг...

— Нега унақа дейсиз? Бир-биримизни энди кўраётганимиз йўқ-ку, ахир!

— Ичинг-да, бўлмаса, мунча ланжлик қиласиз! Уша Пўлатмисиз ўзи?

Баъзан аччиқ устида, ор-номус, гурур деб бир ишни қилиб қўямизу, кейин пушаймон

бўламиз. Ҳозир ҳам шундай бўлди. Насимнинг гаплари таъсир қилди. Ароқни шарт ичиб юбордим. Устма-уст ичилган ароқ аста-секин ўз кучини кўрсата бошлади. Хаёлларим чувалашиб, кўз ўнгимни ўргимчак инидек хира парда қоплади. Насим тинмай гапирар, унинг кайфи тарақ эди. Ниҳоят, у менга деди:

— Қани кетдик, Пўлатжон.

Ўрнимдан турмоқчи бўлувдим, сув юзидаги пўкакдек чайқалиб кетдим. Насимнинг гапларини элас-элас эшитдим:

— Ҳа, Пўлатжон, кайф қилдингизми? Юринг, юзингизни ювиб олинг, енгил торта-сиз.

Юзимга муздек сув текканидан сўнг сал ўзимга келдим. Кўз олдимдаги ҳалиги парда тарқалгандек бўлди.

— Насимжон, бўлмаса энди мен кетай...

Азбаройи кўп ичганидан Насимнинг қора юзи жигар ранг тусга кирган, кўзлари сузилиб борарди.

— Мунча «кетай»лаб қолдингиз, борасизда ўша уйингизга... Ё бўлмаса увольнение тугадими, а?—У ҳиринглади.—Юринг, икковимиз бир жойга борамиз.

— Насимжон, илтимос...

— Ўзи одамгарчилик қолмапти сизда, хафа бўлманг-ку. Ҳей, бизни шаҳарга боринг, йўлингизга пойандоз соламан, билдингизми, пойандоз. Аэропортдан ўзимнинг «Волга»мда олиб кетаман уйга. Бир оғиз телефон қилсам, шаҳардаги ҳамма такси эшигим тагида саф тортади. Нима деяпсиз!

— Бўпти, қаерга борамиз?

— Шошманг, ҳеч қаёққа бормаймиз, — у кўча четидаги ахлат яшигига ўтирди.—Ни-

ма, мен кўчада қоламанми? Ҳар қадамда танишим, ошна-оғайним бор. Қўрқманг, сизни кига бормайман. Хотинингиз бир тишини ара, бир тишини теша қилиб ўтиргандир.

У инг бу гапи ғашимни келтирди. Бир кўнглим «бор-е», деб кетворай дедим. Лекин шайтонга ҳай бериб, тишимни тишимга босдим. Айтган жойига олиб борсаму, тезроқ ажралсам. Ётиғи билан тушунтиришга ҳаракат қилиб кўрдим:

—Бу нима деганингиз, Насимжон? Уйга юринг, десам бормасангиз...

— Бормайман, дедим-ку.

— Хўп, дўстим. Лекин, ҳар ҳолда, бирга кетсак яхши бўларди-да.

—Юринг бўлмаса, кетдик. Биласизми ҳозир қаерга борамиз, Лолазор кўчасига.—Рости, мен учун ҳозир у қаерга борса ҳам барибир эди. Чунки уни бирон тайинли жойда қолдириб, уйга боришим керак. Кеч кириб, шом бўлди.

Трамвайга чиқдик. Насим бўш ўринга ўтириб олди-ю, гапини давом эттирди:

— Мен сизни ҳозир ажойиб киши билан таништириб қўяман. Ўзиям маладес одам-да. У билан чет элда бирга бўлганмиз.

Трамвайдан тушиб, ўнг томондаги кўчага кириб кетдик. Шу кўча бўйлаб гоҳ ўнгга, гоҳ чапга бурилиб, тахминан ярим соатча тентирадик. Насимнинг оғзи тинмас, гапларининг бирини эшитсам, бирини эшитмасдим. Ичкилик, қориннинг очлиги, унинг устига яёв юриш ҳолдан тойдирганди.

Дўстимнинг «ажойиб киши»синикига ҳам етиб бордик. Чиндан ҳам у бебаҳо одам экан. Дарвозада кўринишимиз билан қучоқ очиб

югуриб келди. Насим билан эринмай оғиз-бурун ўпишди. Узоқ ҳол-аҳвол сўрашди. Сўнгра менинг ҳам борлигим эсига тушиб қолди шекилли, қўл узатиб саломлашди. Дарахтлар остига қўйилган чорпояга бошлади. Мен қайтаман, деганимга қўймай тўрга ўтқазди.

— Бир пиёла чой ичасиз, кейин рухсат берамиз.

Ҳаш-паш дегунча хонтахтанинг устида бўш жой қолмади. Мезбон чой қайтараётган эди, Насим унга:

— Дамин ака, чойни қўйиб туринг, — деди, — «мўйсафид»дан борми? Бўлса бир пиёла қўйинг, кейин Пулатжонга жавоб берамиз, уйда меҳмони бор.

Дамин ака «хўп-хўп», деди-ю, чап ёнбошидаги шишанинг биттасини очди. Йўқ, дейишимга қарамай устма-уст икки пиёла узатишди. Гандираклаб ўрнимдан турдим. Кўчага чиқиб, машинага ўтирганимни биламан, кейин нима бўлди, уйга қандай етиб келдим, бу ёғи қоронғи.

Кўзимни очсам, соат тўққиз бўпти. Уйда Ҳафизадан бошқа ҳеч ким йўқ. Бош дегани тегирмон тошдай—қимирлатиб бўлмайди. Оғзим қуруқшаб, тилим танглайимга ёпишиб қопти. Чўли биёбонда қолган одамга ўхшайман. Базўр «сув», дедим. Хотиним ёвқараш қилди-ю, бир пиёла яхна чой берди. Чойни ичиб, чуқур тин олдим. Сўнгра Ҳамдам акани сўрадим. Ҳафиза бир варақ қоғоз узатди. Ётган жойимда уни ўқидим: «Пулатжон, кеча келин қўнғироқ қилганидан кейин дарров етиб келганингиз учун раҳмат. Мириқиб суҳбатлашганимизни сира унутмайман. Биринчи рейсда учиб кетишимиз сабабли Сизни безов-

та қилмадик. Суҳбатнинг қолганини бизники-
да давом эттирармиз. Хайр. Ҳамдам».

Хатни ўқиб, аъзойи баданим муз бўлиб
кетди. Ҳамдам аканинг ана шу бир парча қо-
ғози суяк-суягимни зирқиратиб юборди.

Пешингача ўрнимдан туролмай ётдим.

Эртаси мудиримиз саломимга бошини кў-
тармай, истар-истамас алик олди. Аммо бир
оғиз «кеча нега келмадингиз?» — деб сўра-
мади. Кун бўйи ўз иши билан овора бўлди.
Кечгача миқ этмади. Мен бўлсам меҳмонлар-
ни ўйлайман. Ишқилиб омон бўлишсин-да.

ЁМҒИР ҲИДИ

Уват устидаги ёлғизоёқ йўлдан бир йигит кетаётир. Қадами якка-якка, шошилмайди. Қўли орқасида, оппоқ, тўлишган чеҳрасида қандайдир севинч, ҳаяжон. У билан изма-из бораётган ўрта бўйли, қошу кўзлари попуқдек, дид билан турмакланган сочи устидан дуррача танғиб олган қиз ғоят бепарво, бамайлихотир. Бу ерда нима қилиб юрипти, қаерга кетяпти — гўё ўзи ҳам билмайдиганга ўхшайди.

Йигит баланд тошга чиқди. Орқасига ўгирилиб, қизга қўлини узатди.

— Беринг қўлингизни.

Икромжонларнинг қишлоғи пастқамликда жойлашган бўлиб, мана шу ердан бутун қишлоқ кафтдагидек кўриниб туради...

— Келинг, мана шу тошга ўтириб атрофни томоша қиламиз, — таклиф қилди йигит.

Осмон булут. Ёмғир ёғадиган авзойи бор. Лекин ҳаво жуда тоза. Нафас олиб тўймайсан киши.

Икромжон тупроқ остида ётган ток зангла-рига тикилиб гап бошлади:

— Биласизми, Қундуз, мана шу тош мен учун жуда қадрли. — Қиз ажаблангандек унга қаради.—Биргина бу тош эмас, мана шу уватлар, ана шу токзорлар, боғлар, ҳув наридаги ёнғоқ, тераклар — ҳаммаси азиз.

Ахир менинг беғубор болалигим шу ерда ўтган. Шу боғлардан узум, олма, ўрик ўғирлаб қочардик. Ҳув ўша ёнғоқдан олиб дўм¹ ўйнардик. Манави ариқда неча марта чўмилганмиз.

— Шу кичкинагина ариқда ҳам чўмилиб бўларканми? — ажабланди қиз.

— Қизиқсиз-а, Қундуз, ариқ кичкина бўлгани билан гум жойлари ҳам бор-да. Унинг устига бола бўлсак...

— Гум жойи, гуми нимаси?

— Шунням билмайсизми, гум—чуқур дегани. — Иккови бир-бирига қараб майин жилмайди. Сўнгра Икромжон ҳикоясини давом эттирди: — Болалик ажойиб давр-да. Ташвиш нима, ғам-ғусса нима—билмайсан... Зериктириб қўймадимми сизни? — Қизга қаради у. Қиз «гапираверинг», деди. — Ҳар доим шу ерга келсам, болалик даврим эсимга тушади... Иккита қўйнимиз бўларди. Мен бутун ёз давомида ана шу қўйлар билан овора бўлардим. Отам тонг саҳарда уйғотардилар.

— Тур, ўғлим, қўйларингни олиб чиқ ўтга.

Мен уйғонсам ҳам туришга эриниб ётардим. Отам ёнимга келиб орқамни силаб гап бошлардилар:

— Эринчоқ бўлма, ўғлим. Йигит деган азонда туриши керак. Вақтли турсанг суягинг енгил тортади. Тонгда туришнинг хосияти кўп, ўғлим. Биласанми, олло-таоло азонда бандаларига насиба улашармиш...

— Нимага бўлмаса сизнинг пулингиз озгина? Ҳар куни саҳарлаб туриб оласиз-ку. Холиқнинг отаси бой эмиш, кеча ўзи айтди.

¹Ёнғоқ ўйинининг бир тури.

Холиққа велосипед ҳам олиб берипти. Нима, унинг отаси сиздан ҳам олдин турадимми?

Меннинг бу гапларимга отам астагина «ҳа», деб қўярдилар-да, бошқа ҳеч нарса демай туриб кетардилар. Кейин ўйласам, бу гапларим отамга оғир ботаркан. Урушдан кейинги йиллар эди. Отам фронтдан инвалид бўлиб келган, шунинг учун тирикчилигимиз анча бечораҳол экан. Бундан отамнинг ўзлари ҳам эзилиб юрарканлару, мен бўлсам ҳалигидай гаплар билан кўнгилларига озор берарканман. Бу ҳам болалик-да.

Шундай қилиб, ариқдаги муздай сувга ювинардим-да, қўйларни етаклаб далага чиқиб кетардим. Сиз билмайсиз, Қундуз, қўйнинг қизиқ одати бор: ҳаво салгина исиса бўлди—ўт емасдан тумшуғини ерга тираб ётгани ётган. Шунинг учун уларни фақат чошгоҳгача ўтлатардим. Кейин мана шу ариққа келиб чўмилтирардим, ўзим ҳам чўмилардим.

Бир куни қўйларни ҳув анави заякда ўтлатиб ўтирувдим; опам нон билан узум келтириб қолди. Суршок¹ пишган пайт эди. Ёнғоқ тагидаги уватга ёнбошлаб, монуста қила бошладим. Опам ёнғоқ термоқчи бўлиб дарахтга чиқди. Бир маҳал нимадир қарс этди. Қарасам, ёнғоқнинг катта бир шохи ерда ётипти. Устида ранги қув учиб опам ўтирипти. Ёнғоқ жуда мўрт дарахт-да, синса чўрт узилиб тушади.

—Вой, ҳеч нарса қилмадимми?—гўё шу ҳодиса ҳозир бўлгандай ҳаяжон билан сўради Қундуз.

¹Суршок — чиллаки.

—Опамга, ҳеч нима қилмади-ю, ўртада мен кўрққанамдан йиғлаб юборибман.

—Ўшандаям кўрқоқ экансиз-да.

—Нима, ҳозир кўрқоқманми?

—Бўлмасам-чи.

—Елғон гапирманг.

—Нега бўлмаса ўқиб юрган вақтларимизда мени кўрсангиз қизариб кетардингиз?

Икромжон хотинини бағрига маҳкам босиб: «Фақат сиздан кўрқаман-да, жоним?» демоқчи бўлди-ю, аммо ўрни эмаслиги учун бу фикрдан қайтди.

—Ҳадеб шуни юзимга солаверасизми, — деб кўя қолди.

Қундуз ўрнидан турди.

—Кетмаймизми энди, ҳадемай ёмғир қуяди.

-- Кетамиз, яна бирпас ўтирайлик,—деди Икромжон.—Мана энди ўша болалик йилларимизни хотирлаб ўтирибмиз,—сўзида давом этди у.—Уларнинг ҳаммаси ўтмишга айланди. Бироқ ўша вақтлар мактабда она-Ватан, Ватанни севиш керак, деган гапларни ўқирдигу, Ватан, унинг меҳри нима эканлигини билмасдик. Ватанидан узоқлашса унинг қадри билинаркан. Буни мен ўз бошимдан ўтказдим. Чет элда ўтган бир йил умрим назаримда ўн йилдек туюлди. Ҳар кун, ҳар соатда ўзимизнинг сершовқин шаҳримизни эслайман. Киндик қоним тўкилган мана шу қишлоғим эса хаёлим кўзгусидан сира нари кетмайди. Бўлмаса ўша мамлакатда ҳам чиройли шаҳарлар, ажойиб табиатли қишлоқлар бор. Уларнинг кўпини томоша қилдим. Аммо биронта шаҳарни ҳам, қишлоқни ҳам ўзимнинг мўъжазгина, оддий қишлоғимга қиёс қилол-

майман. Ҳар гал қишлоғимни эслаганимда кўнглим алланечук бўлиб кетади. Юртимни, мана шу қадрдон далаларни жуда-жуда соғиндим. Шунинг учун бу ерларга боқиб тўймайман. Завқим, севинчим тобора ошади. Уша қалин майсалар, яхши счилмаган қалам учидек куртаклар, куйдек майин шилдираётган зилол сувлар—хуллас, бу ернинг ҳар бир гнёҳи мен учун қадрли, муқаддас.

Икромжон ўтирган жойидан турди-да, қулочини кенг ёйиб, чуқур нафас олди.

—Биласизми, Қундуз, бир пайтлар: «Қачон шу далаларда яланг оёқ юришдан қутуларкинман? Қўйларнинг орқасидан тикан оралаб юришларнинг охири бормикан?»—деб ўйлардим. Киноларда шаҳар кўчаларида юрган болаларни кўриб ҳавасим келарди. Энди бўлса эртаю кеч қишлоқни қўмсайман. Киноларда тоғу тошларни, бепоеи далаларни, ям-яшил ўрмонларни кўрсам, у ерларда ов қилиб, балиқ тутиб юрган кишиларга ҳавасим келади. Умримнинг лоақал болалик, ўсмирлик даврлари қишлоқда ўтганидан хурсандман.

Осмони ўраб олган қат-қат булутлар орасидан иссиқдан лоҳас бўлган кишидек эринчоқлик билан ёмғир ёға бошлади. У шу қадар секин, майин ёғардики, фавворалар атрофида бўладиган сув чангларидек киши дилини яйратарди.

Улар табиатнинг мана шу сокин гўзаллигини бузишдан қўрққандек, оҳиста юриб йўлга тушишди. Икромжон сим-сим ёғаётган ёмғирдан яна ҳам гўзаллашган далаларга боқиб тўймасди.

Табиатнинг шу сокинлиги ажиб бир куйга

Ўхшайди. Шу куйга муносиб қўшиқ янгра-
гандек, қўзичоқнинг маърагани эшитил-
ди. Майин эпкин эсди. У аллақандай таъриф-
лаб бўлмайдиган ёқимли ҳид олиб келди. Бу
баҳор ёмғирининг ҳиди. Икромжон муаттар
исли гул ҳидлаётгандек, бурнидан икки-уч
марта қаттиқ, аммо қисқа-қисқа нафас ол-
ди. Чуқур хўрсинди. Кейин Қундузга деди:

—Қаранг, Қундуз, қандай ажойиб жой-
лар-а! Гуллари, ўт-ўланлари у ёқда турсин,
ҳатто ёмғирининг ҳам ҳиди бор, а?

ОНАЛАР

Жазирама ёз. Қуёш олов пуркайди. Почаси тиззасигача турилган, қип-қизил сатин кўйлаги юзини янада қизартириб юборган бир жувон беда ўрмоқда. «Хув, ўша тутга етсам дам оламан», кўнглидан ўтказди у.

Ниҳоят, кўзлаган манзилига ҳам етиб келди. Уроғини елкасига ташлаб, баҳайбат тут тагидаги харсангтош устига ўтирди. Чуқур уҳ тортиб, рўмолчаси билан юзини елпиди. Қилт этган шамол йўқ. Тутнинг сояси ҳам олачалпоқ. Баҳорда қуртга барг оламин, деб каллак уриб кетишган.

«Бугун мана шундан охиригача ўриб бўлсам, эртага шаҳарга тушаман. Болаларга кийим-кечак, китоб-дафтар олиб бериш керак. — Жувон ўзича режа туза бошладди.— Ҳадемай ўқиш бошланади. Ҳамма болалар мактабга янги кийимда борса, буларнинг кўнгли ўксийди-да. Йўқ, нима бўлсаям болаларимга янги кийим қилиб бераман. Колхоздан аванс олиб турарман. Йўқ дейишмас. Жуда бўлмаса сандиқдаги атлас кўйлагимни сотаман. Мен киймасам ҳам майли. Болаларим кийишсин. Яхши ўқиб, одам бўлишса—меннинг бахтим шу. Ҳаммаданам дадаси йўқлиги билинмасин...»

Болаларнинг дадасини эслаганида унинг кўнгли алланечук бўлиб кетарди.

«Ўғлим дадасининг ўрнини босармикан? От ўрнини той босар, деган гап бор-ку. Қошкўзлари, юриши, чўрткесарлиги худди дадасининг ўзгинаси».

У чуқур уҳ тортди: «Нима бўлсаям омон бўлишсин. Дадаси кўрмаган умрни булар кўришсин». Жувон оғир ички дард билан ўрнидан турди. Қуёшнинг аёвсиз иссиғига ҳам парво қилмай, беда ўришда давом этди.

* * *

У кириб келганида уйда ҳеч ким йўқ эди. Сумкасини диванга улоқтирди-да, ўзини каравотга ташлади. Ҳозиргина олгани бриллиант кўзли тилла узугига суқ билан тикилди. «Қандай ажойиб: 520 сўм! Яхшиям ўша магазинда танишим борлиги,—ич-ичидан севинди.—Бўлмаса шундай чиройли узукдан бенаиб қоларканман».

«Шошма,—ўрнидан ирғиб турди,—нима қилиб ўтирибман бу ерда? Дугонамникига бориб, бир мириқиб келмайманми. Узугимни кўриб куйиб ўлсин. Эр-хотин иккови ҳам фан кандидати бўлсаям, қўлида никоҳ узугидан бошқа ҳеч бало йўқ. Ўқимаганларни бир кўриб қўйсин».

Ўзининг фикридан ўзи севиниб, терисига сиғмай кетди. Тошойна олдидаги духоба қопланган курсига ўтириб, ҳафсала билан пардоз қилди. Наъматак тишлаб олгандай қилиб лабини бўяди. Мўйчинак билан қошини терди, пахтага атир қуйиб оппоқ бўйинини артди. Кейин бир таниши аллақайси шаҳардан келтириб берган қимматбаҳо зирагини тақди.

Қўлидаги янги узугига яна бир қараб қўйди. Аввалига ёқут кўзли узугини чап бармоғига кийгазди. Тилла буюмлари турадиган қутичадан илон расми солинган иккита билагузукни олиб билакларига тақди, икки шода марваридни бўйнига осди. Энг сўнгги моладаги кўйлагини кийди-да, тошойна қаршисига келиб, қаддини ғоз тутди. Уз акси ўзига чиройли кўриниб кетди. «Агар эркак бўлганимда сени ўзим олардим», деди ойнага қараб. Кейин негадир: «Эҳ, эркаклар, эркаклар», деб қўйди. Унинг бу сўзи жуда мунгли, аламли чиқди.

Шу пайт қизи кириб келди. У ойисини кўриши билан йиғлаб юборди.

—Ҳа, нима бўлди, нега ариллайсан?!

—Ота-оналар мажлисига бормаганингиз учун ўқитувчимиз уришдилар. Янаги мажлисга ё оингни, ё дадангни албатта олиб келгин, дедилар.

—Бўлди! Э мактабингниям, ўқитувчингниям... Дадам ўлган, оймнинг вақти йўқ демадингми?

Турмуш қурганига бир йил бўлар-бўлмас ажрашиб кетишган эди улар. Эри унинг қилиқларига дош беролмай, уйдан ёлғиз бошини олиб чиқиб кетганди.

Қизча дадасини кўрмаган, уни ўлган, деб юрарди. Чунки ойсини ҳар доим: «Даданг ўлган, унинг боридан йўғи яхши», дерди. Қизча ойсининг гапларига ишонарди. У дадасининг ўлганини ўйласа, хафа бўлар, аммо ойсининг: «Унинг боридан йўғи яхши», деганини эсласа: «Дадам ростданам ёмон одам экан-да, бўлмаса ойм шунақа дермидилар», деб хўрсиниб қўярди.

—Менинг дардим нимада-ю, бу нималар дейди. Яна шунақа минғир-минғир қилсанг, мактабга юбормай қўяман. Ўқинганинг билан шаҳар олиб берармидинг!—У шундай деди-да, эшикни тарс ёпиб чиқиб кетди!

Қизча ойнисининг кейинги гапига тушунмади. Лекин «мактабга юбормай қўяман», деганига жуда хафа бўлди. У йиғлаб-йиғлаб чарчади, овқат ҳам емай, ўтирган жойида ухлаб қолди.

ОЛТИН

У ярим тунда ўрнидан туриб, пулларини санай бошлади. Шу ой давомида қанча нарса олгану, қанча нарса сотганини ҳисоб-китоб қилди. Орттирган фойдасини алоҳида қилиб рўмолчага тугди-да, пулларни жой-жойига бекитди.

Сўнгра ҳовлига чиқди. Сутдай ойдин, ҳамма ёқ жимжит. Тоза ҳавода бир оз айла-ниш ниятида уйи ёнидаги марзага чиқди. Шу маҳал нарироқдаги заяк ерда бир нарса шишадек ялтираб кўринди. У ялтираган нарса нима экан, деб ўйлаб қолди. «Шошма,—деди ўзига,—кимдир олтин ой ёруғида ялтираб кўринади, деганди. Бўлди, бу худди олтиннинг ўзгинаси, худо етказди менга». У шу хаёллар билан ялтираб кўринган нарса томон йўл олди-да, яқин келиб устига ўзини ташлади.

У нарса... олтин эмас... олтин эмас... кулча бўлиб ётган кўлвор илон экан...

ЛАЙЛАҚ ВА ЧУМЧУҚ

Баҳор. Ҳамма ёқ яшил либосга бурканган. Бутун мавжудот ўзини офтобга тобламоқда.

Табиатнинг чиройига маҳлиё бўлиб ўтирдим. Битта лайлак эллик қадамлар нарида узун тумшуғи билан қалин ўтлар орасидан ниманидир чўқиларди. Унинг ҳаракатларини қизиқиш билан кузатдим. Лайлак дам у ёққа, дам бу ёққа талпинар, найдек ингичка тумшуғини шиддат билан ерга санчарди. Бир чумчуқ эса чириллаганича унинг атрофида парвона бўларди.

Ниҳоят, лайлак катта бир илонни кўтариб учиб кетди. Аммо чумчуқ ҳамон ўша жойга ўзини урарди. Охири у ҳам чир-чир қилиб, ўтлар орасига йўқолди. Ўша жойга бордим. Қарасам, тешанинг сопидек чипор илон ётибди. Унинг қорни анордек шишган.

Бечора чумчуқ. Лайлакка тақлид қилиб, ўзи илонга ем бўлган экан.

ГУЛ ВА БАРГ

Олчанинг чамандек очилган гулини томоша қилиб ўтирардик. Унинг чиройига ҳаммамиз мафтун. Гуллар орасидаги кичкина барглар ҳеч кимнинг хаёлига ҳам келмасди.

Баҳор ҳавоси—дам ўтмай кўк юзини қора булут қоплади. Теракнинг илдизидек чақмоқ ялтиради. Осмонда нимадир портлагандай, момақалди роқ гулдиради. Орадан бир пиёла чой ичгунча ҳам вақт ўтмай ёмғир томчилади. Сўнгра ёмғир шундай зўрайдики, ҳаш-паш дегунча кўчалардан шарқираб сув оқа бошлади. Ўт-ўланларни эзиб ташлади.

Ёмғир тингач, олчага қарадим. Унинг гуллари тўкилиб кетган, фақат боя ҳеч кимнинг ёдига келмаган жажжи баргларигина дириллаб турарди...

МУНДАРИЖА

Қор ёғмоқда	3
Эътиқод	18
Қадр	25
Довучча сарғайибди	36
Меҳмонлар	41
Ёмгир ҳиди	48
Оналар	54
Олтин	58
Лайлак ва чумчуқ	59
Гул ва барг	60

На узбекском языке

Маматкул Хазраткулов

БЕЛАЯ ЛЕБЕДЬ

Рассказы

Редактор *М. Бобоев*

Рассом *К. Зуфаров*

Расмлар редактори *А. Кива*

Техн. редактор *У. Ким*

Корректор *М. Абдусаломова*

ИБ № 589

Босмахонага берилди 06. 10. 78 й. Босишга рухсат
этилди 08. 02. 79 й. Формати 70x90 1/32. Босма
л. 2,0. Шартли босма л. 2 34. Нашр л. 2,0 Тиражи
15000. Р. 05516. Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт
ва санъат нашриёти. Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Шартнома № 60—78.

Ўзбекистон ССР Нашриётлар, полиграфия ва ки-
тоб савдоси ишлари Давлат комитетининг Беко-
бод шаҳар босмахонасида 1_қоғозга босилди. Бе-
кобод, 1979 йил. Заказ № 169. Баҳоси 15 т.

Ҳазратқулов Маматқул.

Оққуш: Ҳикоялар.—Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979С.—64 б.

Маматқул Ҳазратқулов адабиётимизнинг энг кенжа бўғинига мансуб ёш қаламкашлардан бири. Унинг кейинги йилларда вақтли матбуот, радио ва телевиденида эълон қилинган ҳикоялари ўқувчиларда илиқ таассурот уйғотди. Еш ёзувчининг ушбу биринчи тўпламида унинг энг сара ҳикоялари тўпланган.

Ҳазратқулов Маматқул. Белая лебедь.

Уз2

X $\frac{70303 - 3}{352 (06) - 79}$ 17—79